

DÖVÉNYI NAGY LAJOS

SZIGETTŐL ZÁGONIG

TARTALOM

PARAJD A BEVONULÁS UTÁN
SIKLÓD AZ ISTEN HÁTA MÖGÖTT
ZÁGON, A LEGHŰSÉGESEBB ÍRÓDEÁK FALUJA
SZÉKELYUDVARHELY A SZÉKELY SZELLEM VÁRA
EGY KIS TANÁRKISASSZONY ARCKÉPE
TUSNÁD S A CIKLON NYOMAI
A KORONDI CSEREPESÉK
A MAROSVÁSÁRHELYI VÁRTEMLŐM

Mint egy zengő, nagy szimfónia tételeiben újra meg újra visszatérő motívum, úgy jár vissza emlékezésében mindenkinek, aki a magyar honvédség erdélyi diadalmenetét láthatta, egy felejthetetlen kép: a zord kék hegyek kanyargós, istenverte, porlepett útjain vonuló katonaság. Végtelen gyalogos-oszlopok, felvirágozott puskával, huszárszázadok, tüzérek, motoros-osztagok. Fellegében a felvert pornak, az acél, a férfiúi erő, a fegyelem öntudatával, s e kigyó-zó menet mellett a falvak utcáin, de kint az erdők és mezők nagy tágasságában is, a lelkesedő, örömtől zokogó, felszabadult magyarok.

Hányszor hallotta az ember a lelkenedés paroxizmusában elkiáltott szavakat, sírjuk felé ballagó vén emberek, férfiak, asszonyok és gyerekek száján:

- Hát ilyenek a magyar honvédek? Ilyen szépek? És ennyi fegyverünk van?

Nem volt egyetlen katona, a százezres, óriás hadnak egy közvitéze sem, aki ne érezte volna arcán a testvéri csókot, vállán az ölelést, akinek puskacsővébe, derékszíjára, sapkarózsája mellé ne jutott volna egy szál virág, szomszédjának tíz-húsz kilométerről hozott, hordókban, vedrekben, mázas kancsókból az út szélére állított borvízből egy korty, a hajnalok hajnalán süttött kalácsból egy falat.

Aki pedig ebben a lélegzetállítóan gyors menetelésben meg-meg tudott állni, elcsodálhatta azt a különös világot, ahol minden szónak mélyebb a visszhangja, s ahol e fogalmak: haza, magyarság, hűség csakugyan a szívből zengenek. Értelmük tiszta, mert a hűszeszrendös szenvedés tüzeiben leégett róluk minden salak és sallang.

Az erdélyi utak vándora az emlékek szeredásából találomra, gondolomra elővesz néhányat. Apró képek, a roppant történelmi tablóból egy-egy halvány szín csupán mindegyik, de nélkülük az egész mégse lenne hiánytalan, mert ezek a képek, s ezek az arcok, akár a tengerből merített csepp az óceánt, úgy mutatják meg az ottani magyarságot.

PARAJD A BEVONULÁS UTÁN

A diadalkapu fenyőgallyai erősen megfonnyadtak már, de alatta még mindig egész napon által ott ácsorognak az emberek, szinte őrségváltás-formán, úgy hogy harminc-negyven férfi, asszony és gyerek nélkül soha sincsen a kis térség, ahová éppen kilátunk az orvosék ablakából.

Harisnyás öregemberek, szikkadt, sovány madárcúak, konokul foguk közé szorított pipával vigyázzák az utat, az asszonyok gyümölcsös kaskát, borvizes korsót tartanak maguk előtt, úgy kucorognak a szatócsbolt elé eszkábált kispadon, a gyerekek, lányok meg virágot ölelnek.

Nem is értem, honnan volt ezekben a székely falukban annyi virág, az a rengeteg verbéna, őszirózsa, székfű, hogy a bevonulás nagy mámorában a lovak lába, autók kereke, bakancsok szöges talpa alá ölszámra szórt szírom-özön után még mindig maradt belőle a kiskertekben.

A borvíz, alma és virág azoknak a magányos katonáknak szánódott, akik még át-átrobognak motorkerékpárjukon, vagy autóikon a falun, s bizony, meg is kell állniok, ha nagy sértést nem akarnak elkövetni a vendégvárón.

Nem szűnik a lelkesedés, hőségéből semmit se veszített a lázas öröm - példa rá ez a diadalkapu alatt való ácsorgás is. Aki nem dolgozik odakünn a sovány zabföldeken, vagy a hegyek oldalában húzódó keskeny kis szántásokon, mind a templom előtt a diadalkapuknál, vagy a faluvégen sűrűl s várja a katonát...

- Tudja, - magyarázta nekem egy nyolcvanesztendős öregember, bizonyos Zsombori Béni bácsi, - nem es akarom elhinni, hogy azok a vérszípók elmentek. Reggel felkelek, s csak rántom magamra a harisnyát, aztán jövök ide ki, katonalátni...

És az öröm nem csak pusztá szó. Beszélnek róla a szívvel kínált és szétosztogatott sültcsirkék, kürtöskalácsok, - pedig, aki széjjelnéz akár egy jobb módú székely gazda életén is, első pillanatra láthatja, hogy, szájuktól vonják meg azt, amit a testvéri érzéstől ösztönözve ajándékoznak.

Mert szegénység és kifosztottság maradt csak a huszonkésztendős megaláztatás keserű emlékein kívül végig ezen a földön. Akármerre megyen az ember, akárkivel áll szóba, csak a gyarmati sorsnak erre a mostoha koldusságára kap tőle újabb meg újabb szívszorító bizonyítékot.

Itt vannak ezek a parajdi ünneplők is. A zekék nyűttek az embereken, a harisnya avat, ordas, nagy csizmájuk csupa folt s az asszonyok, lányok is árva és kopott madarak. De miből is lenne tisztas ruhájuk, Úristen?! Hiszen csak sarcolták őket, húzták jobbról is, balról is, a Zólyomiból Zoia-vá renegátúlt segédjegyzőtől kezdve a preceptorig, aki száztizenhét lei adótartozás miatt szobabútort, malacot vitetett el a portákról.

- Valamikor nem volt szegény ez a falu - magyarázza nekem az orvos, miközben bámulunk kifelé az ablakon, s nézzük a szegényes gúnyákat, amelyeken keresztül átsüt a szív forrósága, - hiszen itt volt a sóbánya, amelyben rengeteg ember munkát talált. Dehát az impériumváltozás után lassacskán mindenki kikopott onnét. Azt mondták: nincs szükség a parajdi sóbányára, vannak más, ennél sokkal nagyobb üzemek is és szépen elsorvasztották a termelést. A végén már jóformán semmi munka nem volt a bányában s akik valaha onnét keresték meg a mindennapi kenyerüket, azok szájából kiesett a falat.

Hogy miből élt a parajdi székely, azt csak az Isten tudná megmondani s érdemes lenne valakinek töviről hegyire kikutatni a módokat, furfangokat, amelyekkel az éhenhalástól megmentették magukat. Mint a sziklán a kövirózsa, úgy kapaszkodtak meg mostoha földjükben, de nem engedtek. S most rongyosan is, szegényen is bízón ünnepelgetnek.

- Tán a bányában is lesz most már munka, bizonyíttatta az előbb egy nagybajúszú, szikár fekete ember, - csak az a baj, hogy hibáznak a gépek.

Igen, mert a gépeket elvitték. Az utolsóelőtti napon ugyan leltár szerint átadtak mindent, de mikor végleg menetelre került a sor, megjelent a bányatelepen egy major egy századnyi katonával, teherautókkal s persze: gépfegyverekkel, hogy a leltár szerint átadott gépeket mégis magukkal vigyék. A szíjakat itt hagyták, de abban se volt sok köszönet, mert darabokra vagdosták valamennyit.

Az egész telepet újra kell berendezni, ha hozzá akarunk fogni a termeléshez, pedig hozzáfogunk, egészen biztosan, hiszen a kereskedelemügyi minisztérium urai itt jártak már tegnap, megnézték mindent, s szét is futott a falun a biztató szó, hirtelen, akár a gyeptűz, hogy hamarosan rendben lesz minden.

- Bizony, sürgősen segíteni kell rajtunk, - mondja az orvos és én különösebb érvelés nélkül is hiszem neki, hogy ez a segítség csakugyan sürgős.

Gyümölcs se igen termett az idén, rossz volt a nyár, pedig ezen a vidéken gyümölcsből is igen sokan éltek. Faggatom a doktort, hogy áll egészségügyileg a falu, de csak legyint.

- Jobb arról nem beszélni... Nem törődtek mivelünk Bukarestben, s bennünket orvosokat is főként politikai használatra tartottak.

Kartotékokat mutat, bonyolult statisztikákat, grafikonokat, amelyeket kormányparancsra kellett készíteniök s elmondja, hogy hajszolták őket hónapokon keresztül, mikor Bukarestben elhatározták: török-szakad, de kimutatják, hogy a székelyek „elmagyarosított” románok. Akkor végig kellett jönniök nekik, körorvosoknak a falukat, vérmintákat szedni s azokat elküldeni Bukarestbe, hogy ott aztán az erre teremtet biológiai intézetben kiokosodják belőlük az előre felállított tétel igazolását.

- Nem sok sikerük volt, - mondja nevetve az orvos.

De arra mégis jó volt ez a terhes ide-oda járkálás, hogy a maguk használatára népmozgalmi adatokat gyűjtsenek, s ijesztő bizonyítékokat a székely nép biológiai erejének mesterséges sorvasztásáról. Az utolsó időkben bekérték Bukarestbe valamennyi orvostól a kartotékokat, de akadtak, akik vagy másolatot készítettek róluk, vagy az eredetieket elrejtették, mint az én házigazdám is s ezek a megmentett, nagy kockázattal elrekkentett adatok igen jó szolgálatot tehetnek majd az Erdélyben meginduló zöldkeresztes mozgalomnak. Mert ha valahol, itt, székelyföldön nem holnap, de már ma meg kell szervezni a zöldkeresztes akciót. Életek függenek ettől, s jövője ennek a kemény, iszonyú szenvedéseken keresztülment, de meg nem roppant népnek, amelyet megerősíteni az egész nemzet élet-halál problémája. Mert ezért a magyarságért huszonkét esztendő alatt semmit nem tettek egészségügyi szempontból, s azon túl, hogy falvaiba idegen, furcsa bizánci stílusú oszlopokkal megrakott ortodox templomokat emeltek, se egy egészségház, se egy diszpanzer, se egy kórház számukra nem épült. Talán ezeket a bizzar templomokat, amelyeknek a regátba visszamenekült jegyzőn, dászkalon, preceptoron kívül több híve úgy se volt, ilyen célokra lehetne legüdvösebben felhasználni.

SIKLÓD AZ ISTEN HÁTA MÖGÖTT

Ülünk a csillagos estében, egy szilfagerendákból ácsolt háromszázestendős ház tornácán. Nézzük a violaszínben fürdő ormokat, messze, s halljuk a világ halk őszi neszeit: a szél suhogását a halódó levelek közt és néha hosszú szünetekkel szót váltunk. A tökéletes elzártág, magányosság érzése uralkodik el rajtunk.

Nemcsak azért, mert a falu úgy búvik meg a szelíd hegyek szűk kis völgyében, akárha egy félig összezárt marok közepén feküdnék domboldalakra kapaszkodó, magos, zsindeleysüvegű házaival, meneteles kertjeivel, girbe-görbe utcáival, fa harangtornyával, de azért is, mert ide csak végszükségből jön valaki idegen s innen is csak a muszáj hajtja ki az embert a világba, - a harmadik faluba. Ez az ősi településű község, amelynek népe - mondják, - legtisztábban őrizte meg a székely népviselet királyi egyszerűségének minden hagyományát, paraszti építkezésének százados tradícióit, szerkezete formáit, anyagszerűségének kristálytisza szépségét, távolabb esik az országúttól, s egyáltalán ettől a fogalomtól, hogy *út*, mint ahogy otthon akárki elképzelni bírja.

Nem hiába figyelmeztettek bennünket ott, ahol még az elmúlt huszonkét esztendő gyarmati módszerű országlásának ellenére is maradt a köves utaknak legalább halvány emlékezete, hogy vigyázzunk a siklódi kirándulással.

- Ezekkel az autókkal akarnak odamenni? - bökött Korondon kocsijaink felé pipája szárával egy hunyorgó szemű öreg bácsi.

S mikor bizonygattuk hogy igen, azt a jó tanácsot adta: gondoskodunk bivalyokról, amik majd átalhúzzák a gödrökön, patakmedreken a benzines masinákat, mert különben ottrekedünk az első kilométernél. Csakugyan, ha nem is az elsőnél, de itt, a falu alatt a domb lábánál egyet szusszant a motor, s ha négy készséges siklói székely fényesszemű, lomha fekete bivalyaival segítségünkre nem jön, s be nem vontat bennünket, most is ott rostokolhatnánk. Nem csoda! Ahogy az ember a köves útról befordul, úgy érezheti magát a sátés, kopasz dombok, meg a túloldalon sötétlő fenyvesek közt, az össze-vissza vágott, félháznyi gödrökkel még változatosabbá tett istenverte ösvényen, mintha valahol Ázsia közepén járna felfedező úton egy karavánnal. Patakmedrekben, mázsás kövek közt kanyarog a dülő, a legmerészebb szerpentint is megszégyenítő fordulókkal, hogy olykor egészen elveszék még nyoma is a kidült fatörzsek, gubbenők labirintusában.

Egyik helyen valami hídnak emlékeit is sikerült felfedeznünk egy betonfal meg két korhadó facölöp formájában, de azt már tizenöt esztendővel ezelőtt lebontotta a falu regátba futott román jegyzője azzal a megokolással, hogy hídra semmi szükség sincsen, csináltatni nem érdemes, mert úgy is rossz már, hát egyáltalán ne legyen.

- Őszi eső idején, vagy tavaszi olvadáskor - magyarázza csendesén a kántor - folyammá dagad a hegyipatak s akkor mi innen már nem mozdulunk a sár felszáradásáig s a víz eltakarodásáig.

Pedig igen szükséges volna az az út. Hiszen itt helyben semmi sincs egy szegényes szatócsbolton, meg kocsmán kívül, se orvos, se patika, s a magára maradt falu hónapokon keresztül úgy elzáródik a világtól, mintha nem is ezen a csillagon építették volna. Mostanáig azoknak, akik itt uraskodtak, jó volt úgy is, ahogy volt, sőt csak úgy volt jó. Valóságos kiskirály módjára uralkodott a jegyző, meg a román tanító, akinek ugyan kevés keresnivalója lehetett Siklódon, hiszen egy árva oláh nem sok, de annyi sincs itt. Igaz, a derék férfiú mindent megtett, hogy ezután legyen, hiszen, - panaszoják, - hacsak az utcán magyarul talált megszólalni a siklói székelyek oskolás kisgyereke, daganatokkal ment haza, úgy megverte. Dicséretére legyen mondván a nyakas, kemény népnek, hogy ennek ellenére se tud egyetlen felnőtt se egyetlen hangot az egykori államnyelv beszédéből, s a gyermekek is csak éppen annyit, amennyit bottal, meg tenyérrel az idegen „pedagógus” beléjük tudott verni.

Furcsa most hallgatni itt a tornácon a múlt emlékeit. Akik előbeszélnek a lidércnyomások álomba való történeteket, szinte azok is hitetlenül emlegetik, pedig ennek a múltnak árnyéka itt jár még a kertek alatt, kézzelfogható bizonyosságai vannak, s maradnak még alighanem igen soká. Ami romlott e huszonkét esztendő alatt, azt megépíteni, jóvátenni: legalább öt esztendő. De a siklóiak nem türelmetlenek... Láttak ők már idegen inváziót máskor is, legutoljára Mária Terézia alatt, aki egy egész század svalizsért ültetett a nyakukra valami Bécsnek nem tetsző turbulenciájukért. S ő, később meg fia, a kalapos király is ittfelejtette a rendcsináló katonaságot. Úgy felszívta a siklói székelység ős törzse ezt a ráojtott idegen hajtást, hogy legfeljebb az elsőszékelyesedett nevekben, meg az ilyen keresztnevekben, hogy: Ferdinánd, lehet még halvány nyomat felfedezni.

Küzdő nép volt ez mindig. Nem kapta könnyen kenyerét s az életét se, se Istentől, se úrtól. Itt nőtt fel a hegyek hónaljában, rengeteg erdők között, vaddal, viharral birkózva örökké, s ha nyújtózkodni akart, szerezni, akkor is vért kellett csorgatnia. Máig emlegetik, hogy a siklói határ egy részét az atyhaiaktól, meg az etédiektől csak úgy tudták magukhoz csikarni, hogy a fejedelem, Báthory István „kardra ítélte” az ősoket, s a falu népe fegyverre kapva, csakugyan megverekedett a rengetegért...

A siklói gerendaházak öreg ládáiban, asztalfiókjaiban máig őrzik a kutyabőrre írott nemesi leveleket, amelyeket a feketeképű Bethlen Gábor, még előbb Báthory István, aztán a Rákócziak osztogattak, s ott vannak a zugolyokban az összerozsdált, vén, csillagos buzogányok is, amelyekkel ugyanezek a nemességszerző ősök hadakoztak. Azóta se változtak. A maréknyi kis falu főterén iromba vörös kőből faragott hősi emlékmű áll, magas, gúlás tetején kiterjesztett szárnyú, együgyű sassal, ahogy a helybeli kőműves kimesterkedte, de körül, az egyszerű monументum alapján pontosan száztíz név: Mártonok, Szilveszterek, Ferencek, Ábrahámok hosszú listája bizonyítja, hogy ezért a most megint magyarrá lett földért hányan estek el a világháború csataterein, s porladnak világnyi messzeségben a siklói székelőfiak.

A békétlen béke elmúlt huszonkét esztendeje alatt is szívósan védekeztek. Védtek roskadozó, öreg házaikat, pusztá legelőjüket, zúgó fenyves erdőjüket, s kerteikben a gyümölcsfákat, amelyekből kenyerük nagyobb darabját valaha megszerezték. Igaz, a vendégeskedőnek szövetségeseik is akadtak.

Erről panaszkodnak most nagyon. Messze vidéken híres alma termett Siklódon, a szekeresek feljártak azzal egészen Marosvásárhelyig, lefelé pedig Udvarhelyre, s keresztül a Hargitán Csíkszeredába is. De valami tíz esztendővel ezelőtt pajzstetű lepte el a siklói gyümölcsösöket, s hiába könyörögtek a jegyzőnek, mindenkinek, semmiféle védekező szert nem adtak nekik. Így aztán pusztulásnak indultak az almáskertek, s ma csak csenevész gallyak, beteg levelek, hitvány gyümölcsök teremnek bennük.

- Ezen kéne segíteni valahogy - magyarázza egy hosszúbajuszú székelő, - hogy vagy csemetét adna a magyar állam, vagy valami permetező szert nekünk.

Biztatom, hogy minden rendben lesz, s arra rábólint.

- Tudjuk...

- De út is kéne - tódítja a másik. - Tőlünk a preceptorok beszédtek az adót, útdát is, de láthassa, mit csináltak belőle.

A falut tökéletesen megkoldusították. Az adót beszédtek még, amennyit csak lehetett, előre is, s a községi pénztárt mindenestől elvitték. De nem baj. Fő, hogy nemcsak a pénztár, de - az urak is elmentek. A jegyző, meg a tanító, akit csak fogcsikorgatva tudnak emlegetni.

- Hej, egy fészivel utána kellett eredni - tolja tarkójára báránybőrsipkáját egy legényke - s amoda a hegyben megnyomni őket. Vaj, legalább az egyiket.

Persze, nem bántották őket. S most, még tréfákat is faragnak rájuk, jóízű, okos tréfákat itt, a szeptembervégi enyhe, csillagfényes estében. A szomszédból áthallik a kórus: a fonó leányainak vidám éneke, az istálló ajtajában petróleumlámpa mellett guzsalyt farag egy legény, s a tájban, faluban és emberekben feszül valami elmondhatatlan erő, lebíthatatlan hit. Feszül és árad belénk is, akik egy viszonylag boldog, nyugodt és szabad világból jöttünk ide, de most nyugtalanítóan érezzük: mi mindent lehet kezdeni ezzel a ronthatatlan és megtörhetetlen néppel. Ha csak egy kicsit segítünk is rajta.

Ők hiszik, hogy hamar segítünk.

ZÁGON, A LEGHŰSÉGESEBB ÍRÓDEÁK FALUJA

Rözsével foltozott hidakon, kavicsos patakmedreken kell keresztülvergődnie annak, aki Zágónba igyekszik. De míg a kertek aljáig nem ér, semmit se lát a faluból: házait, templom-tornyát eltakarják a hegyek, s azok közül is úgy fekszik elébe egyik, ahogy a házörző eb szokott elnyúlni a küszöbön, hosszában. Egyszerre bukkan elő Mikes Kelemen szülőföldje, ahogy az ember megkerüli a keserű, avarillatú erdőkkel benőtt, s a lapályba hirtelen bele-simuló gerincet.

A toronyban éppen szól a harang. Szelíd kondulású hangja visszhangot ver a völgyben és elhal a távoli erdők közt, amelyeknek vén cserfái között október megvetette már pogány, harsogó pompájú ravatalát a nyárnak.

Okkersárga, rozsdabarna, rótvörös színben égnek a lombok; böcklini a kép, csak a halál hiányzik, ahogy nagytestű, sötét lován átnyargal a haldokló erdőn.

A mulandóság és változatlanság egyformán érzik a falun. Zágón távolesik mindentől, itt igazán csigaléptekkel járt az idő, a századok se hagyták meg léptük nyomát, s a görbe utcák, a kis házak ma is olyanok, mint amikor a fiatal Mikes utoljára végig lovagolt Zágónon, hogy tán ugyanilyen halálos illatú, szelídfényű őszi napon mint ez a mostani, elnyargaljon, ki, Magyarországra, nagyságos Rákóczi fejedelem udvarába apródnak.

Vászoninges, taslakalapú öregember ajánlkozik, hogy elvezet az egykori Mikes-portára. Ballagunk egymás mellett a porban, nézegetjük a gerendából összerótt házakat, a vén kapukat, a zsindeyes, fekete tetők fölé boruló fákat s a kerítéseket, amelyekre sorjában furcsa köröket, meg virágokat pingáltak mésszel.

Azt gondolom: tán még a bevonulás öröme mázolták ezeket az együgyű díszeket, de az öreg fejét csóválja, ahogy kérdezem.

- A bíz' fertőtlenítés, - világosít fel komolyan.

- Micsoda?

- Fertőtlenítés, - mondja még egyszer kicsit türelmetlenül, hogy milyen értetlen vagyok. - Még a román világban csinálták. Kidoboltatta a jegyző, hogy fertőtleníteni kell s mésszel, mert az őli a bacillust. S hát a fehérnépek bémeszelték mindent, ügyesen.

Meg kell hagyni: valóban ügyes, ha a fertőtlenítést nem is szolgálta túlságosan nagy hatással a kerítésekre pingált tulipán, meg egymás mellé írott kör, közepében három-négy ponttal. Fő, hogy a „romány” jegyző elégedett volt a higiénikus vívmánnyal s nem büntetett meg senkit.

Kierünk a falu szélére. Sarjút gyűjtenek a zöld réten és a fű közt csendesen beszélget egy szelíden folyó patak.

- E vala a Mikesék élete, - mutat kísértő egy körülkertetelt nagy portára. A telek szélén öreg vízimalom kalamol, a zúgóról lassan forgó fekete kerekére habosan ömlik a víz. A zöld réten ott áll két roppant cserfa, bozontos üstökű, vén óriás, derekát egyiknek se érné átál három ember kinyújtott karja. A repedezett törzsön egy-egy Horthy-kép.

- Azokat még, úgy mondják, Mikes Kelemen ültette volt, - int feléjük a zágoni öreg székely.

Nyugodtan elhihetem. Századokat látott vén fák, kérgüket mélyen megmarták az idő örvös kutyái, az évek, ágaikat tördelték viharok, s úgy állnak a kopasz porta közepén, akár két rendíthetetlen őr, akiket odaparancsoltak, s ottfelejtettek, hogy gyökeret verve, emlékeztetők legyenek.

A Mikes-házból jóformán semmi sem maradt. Lepusztultak a kövek, csak a fundamentumból látszik valami, s az alap mutatja, hogy a hajlék nem volt valami nagy, tán három szoba mindössze. Közepén termésköböl összerótt, egyszerű csonka oszlop, az emléktábla helyén, amelyet letördeltek az elmúlt huszonkét esztendő alatt, a sebet nemzeti színű drapéria takarja. És mindenütt virág. Meg fenyőlomb.

A telek most a vízimolnáré. Bemegyünk hozzá a pókhálós, fából való kis malomba, amelynek garatja, gerendái, szúvas lépcsői az erősködő vén zágoni székely szerint ugyancsak látták még itt az ifjú Kelemen úrfi. Lehet...

Csak az a szomorú, hogy a leghűségesebb magyar egykori portája nincs is már egészen magyar kézen. A felét valami román ember vette meg a hajdani Mikesudvarnak. A molnár szégyenkezik, dehát azt mondja: nem volt elegendő pénze, s így osztózni kellett. Az emlékmű körül ők ültetgettek virágot valaha, de az utóbbi időkben ez is a tilos cselekedetek közé tartozott, így aztán a ház helyét felverte a gyom.

- Különbén úgy mondják nekünk, - beszélt a molnár, - hogy rosszul is tudtuk, mert nem itt született Mikes, hanem bent a faluban a Szentkereszthy-kastélyban. Itt csak valami ispánlakás volt.

A meglepő és tudományos körökben még mostanáig nem publikált megállapítást Csutak Vilmos, a tudós sepsiszentgyörgyi professzor tette, aki régi írásokból búvárolta ki, hogy eddig rossz helyen kereskedett a kegyelet Mikes szülőhelyét illetően. A porta csakugyan a familiáé volt, de a fejedelem íródeákja nem itt látta meg a zágoni csillagokat.

Bemegyek a faluba megnézni azt a házat is. Most katonák vannak benne, amolyan kaszárnya-féle az öreg kúria. A szobák padlóin takarosan, rendben szalmaágyak, pokróccal letakarva, az udvaron, a verbénás virágágyak közt, sötétzöld fenyvesek alatt csapatszállító autók álldogálnak, a granárium katonai raktár. A kastély a Szentkereszthyké volt, de ez is idegen kézre került már, valami román ezredes vásárolta meg, aki Bukarestben él.

A régi épületből csak egy szoba maradt épen: bolthajtásos vastagfalú, visszhangos terem. Keményfából való pádimentumán, lehet, tapodott még Mikes Kelemen.

Szívszorító érzés járni ebben a faluban s látni: hogy pusztult el minden, s hogy került idegen kezekre mindaz, ami egy nemzet kegyelete számára szent.

Az állam kéne, megvásárolja a romántól a fél portát s ezt a kastélyt is, - mondja a református tiszteletes, aki időközben előkerül és hozzánk csatlakozik.

- Igen valami ilyesfélét kéne tenni. Megérdemelné emléke annak a Kassán porladozó vén íródeáknak, aki annyira szerette a hegyek tenyerében megbúvó kis falut, hogy a távoli Marmora-tenger partjáról is csak ide szállott minden gondolata s egyik megható levelében azt írja róla nénjének: „Édes néném, annyira megszerettem már Rodostót, hogy nem felejtettem el Zágont...”

SZÉKELYUDVARHELY A SZÉKELY SZELLEM VÁRA

A hűvös mély kapubolt, az örökkévalóságnak készült vaskos falak, a négyszegletes udvarra néző emeleti tornác őszi napfényben fürdő szelíd, fehér ívei azt az illúziót keltik, hogy valami vén kastélyba léptél s a folyosóra néző ajtók mögött a bolthajtásos termekben vértessmellű ősök képei néznek majd rád. A lépések alatt kong a kopott kő, visszhangot verve, s azt várod, hogy valahonnét, valamelyik homályos szegletből sujtásos gúnyájú hajdú jön eléd, hogy megkérdezze: mit akarsz. A múlt, az elhanyagolt századok emlékét lehelli magából az egész ház, s úgy érzed: otthon ez, amelynek egyetlen gazdája van. Pedig a vén épület: - iskola.

A Behlen-kollégium. De azért mégis igaz, hogy *otthon* és az is, hogy *egyetlen gazdája van*. Gazdája az a szellem, amelyet lehet nevezni erdélyinek is, de ha lehántod róla a külsőt, rád néz egy időtlen arc, az örökkévaló magyarság arca, hódító és magához bűvölő ábrázat. S hogy otthon volt századokon át, arról valósággal legendákat hallhatsz egykori diákoktól, öreg tanároktól, akik maguk is itt nőttek fel, itt értek férfiakká, s adták tovább azt a tudományt nemzedékek sorának, amelyet e falak közt magukba szívtak.

Otthon volta Bethlen-kollégium s méghozzá olyan, aminőt sehol másutt nemigen találhatnál. Nem Debrecenben, s nem az ősi Patakon se. A háromszéki, csíkszéki, vagy udvarhelyszéki faluból a harisnyás székely béhozta ide tizenkét-tizenhárom esztendő fiát, azon csizmásan, harisnyásan, zekésen, ahogy az otthoni mester elejbe járt, s mint egyik nyugdíjas öreg professzor mosolyogva mondta: adott neki két pofont, nehogy hazaszökjék, aztán itthagya az öreg kollégiumnak fogadott fiául.

S a harisnyás kis székelyből esetleg tudós lett, de mindenesetre kemény ember. Ott fenn az emeleten, ahová a tornác oszlopaira mézszínű fénypázmákat vet a nap, laktak a diákok. Diák: tógás, pénzes úr, s mellette a szegény székely gyereke, aki a közös szobában csizmát takarított, főzött és ingyen tanult.

Ha bemegy a földszinti folyosóra, finom akvarelleken láthatod ezt a kollégiumi életet, a cserepes körül üldögélő pipázó nagydiákokat, meg a csizmás kis tanulókat, ahogy hosszúnyelű kanállal kavargatják a cserepes lába alatt égő szabad tűzön a vastagpaszulyt. Láthatod az asztalt, amelyet bicskával faragtak össze, a custos szögletes botját, amelynek oldalán megsárgult tentáírással ott olvashatod még a hatvan vagy hetven esztendővel ezelőtti ittlakott kollégisták nevét. Aki egyszer ide betette a lábát, az ide is nőtt, elszakadni ettől az öreg háztól, az öreg ház lelkétől sohase tudott. Nemcsak a kollégium annalesei mondják ezt, nemcsak az öreg tanárok dicsekednek el vele, de - élő példát is láthatsz rá. Itt helyben. Haáz Rudolf tanár urat, akiről érdemes volna egyszer külön, hosszú tanulmányt írni, bizonyításra annak, hogy nemcsak olyan szófiabeszéd a magyarság asszimiláló ereje, s van ennek a szép és bús fajtának valami elmondhatatlan és kitanulhatatlan varázsa, amely megfog és többé el nem bocsát.

A vén kollégium földszintjén most múzeum van. Székely múzeum. Nagy termekben vitrinek üvege alatt, szekrényekben, padlón, mennyezeten megbecsülhetetlen és pénzzel kifizethetetlen kincse a Székelyföld népművészetének. Az elmúlt huszonkét esztendő alatt itt vendégeskedő uralom számtalanszor próbálta megszerezni a gyűjteményt, utoljára már egymillió lejt is kínáltak érte Bukarestből. Ezt csak azért kell elmondani, hogy ha az ellenség ennyire becsülte, tán több fogalmunk lehet róla: nekünk mennyit ér... S ennek a gyűjteménynek minden darabját Haáz Rudolf professzor szedte össze. Még nem ismertem őt, nem állottam vele szemtől-szembe úgy mint most, s nem hallottam rajongástól átfűzött szavait a székelyekről, az Isten legkülönb teremtményeiről, de kezenyomával már akkor is találkoztam. Valahol Parajdon egy községi orvos lakásának ebédlőjében láttam egy pipázó székely színes szobrát. Úgy ült a farrönkön, térdére támasztott könyökkel, öklöbeszorított kezében az egyenesszárú pipával, akár egy ázsiai törzsfőnök. Sátoros szemöldöke alatt hunyorogva nézett messze a szeme, testtartása pogány nyugalmat és önérzetet árasztott.

- Tetszik? - kérdezte a házigazda. - Haáz Rudi csinálta.

Csíkszeredán egy kedves úri háznál nagy olajkép ötlött szemembe a szalon falán. Zsánerkép volt: táncoló székely fiatalokat ábrázolt.

- Úgy-e, szép? - kérdezte a háziasszony. - Haáz Rudi csinálta.

Nem tudom már hol, székely népviseletet ábrázoló, akvarellfestésű levelezőlapokat kínáltak a kávéházban, mikor írni akartunk. Azokat is Haáz Rudolf festette.

Most itt állok szemben ezzel az ezermesterrel, aki tanár, festőművész, szobrász, népművészeti szakértő, tudós és nagyszerű ember. Borotvált, fiatalos arca kigyúl, miközben azt magyarázza, hogy ez a székelvilág a legkülönb, s hogy itt van a legtöbb kincs egész Magyarországon. Mély, orgonabúgású hangja van, s úgy ejti a szót, olyan ízesen, olyan romlatlan székelül, mintha most jött volna a városba egy eldugott kis kiesi faluból, s önérzettel így kezdi mindig a mondatot:

- Mi székelyek...

Pedig valahonnét a Felvidékről származik, tisztos cipszer-famíliából, s a véletlen sors hozta csak ide, ilyen messzire, a székelyek közé. A kollégium lelke fogta meg őt is, s gyúrta át, teremtette újjá.

Járunk a múzeum termeiben, s minden egyes darabjáról a gyűjteménynek hosszú előadást tart. Megragadja a karomat és odacipel az ablakhoz, amelynek fái közé egy furcsa, forgó, pálcikából készített kerékformát szereltek, olyanfélét, mint vízimalmok lapátos kerekei, csak hogy az egész ablakon keresztül érőt.

- Nézze... - magyarázza - tudna ilyesmit más kitalálni, mint a székel? Tyúkbuktató ez. Nyáron, ha nyitva van a házablak, beszemtelenkednék rajta a tyúk, de mikor felugrik erre a buktatóra, forogni kezd, s a tyúk hanyattesik, vissza az udvarra. No...?

Diadalmasan néz rám. S ugyanez ismétlődik a faekénél, az ezermester falusi székel fából eszkábált Wertheim-zárjánál, a cserepesnél, a guzsálnál a kopjafánál. Minden darabért rajong. S minden a legkülönb, amit a székel keze munkált.

Évtizedek lelkesedése zsúfolódott bele ezekbe a termekbe. Haáz Rudolf napokat utazott faragott guzsalyfejért, egy himzett vánkosciháért, vagy malomdeszkáért, ha hallotta, hogy különösen szép darab. Úgy ismeri Székelföldet, mint a tenyerét, minden falut külön-külön, negyedórákat tud beszélni egy-egy himzés virágának különös, ősi szépségéről. Most már tanítványok egész serege csinálja azt, amit ő elkezdett. A megszállottak hitével húzott maga mellé nemzedékeket, akár a mágnes, s a Székelföld minden városából akad egy-egy tanár, ügyvéd, vagy orvos, aki az ő szavaival, az ő dialektikájával harcol a székel népművészetért. Az elmúlt huszonkét esztendő alatt se szűnt meg gyarapítani a múzeumát. Pedig nem volt könnyű dolog. Gyanakodtak mindenkire, aki egyszer a városból a falvakba járt nadrágos ember, irrendentát szimatoltak benne és egy járomszög miatt akár börtönbe is kerülhetett volna.

S mind e lótas-futás, zord telekben, forró nyarakon egyik falutól a másikig való vándorlás közben ráért még arra is, hogy az öreg kollégium múltját búvárolja, a régi írásokból rekonstruálja, s vagy százötven-kétszáz képen, rajzon ennek az életnek minden mozzanatát megörökítse.

Most is minden szabad idejében itt van, szinte a kollégiumban lakik. Nem tud szabadulni a lélektől, amely a vaskos falak közt tanyázik és a múlt századok illatát leheli. Milyen furcsa!... A románok, ha a nevét elemezték volna, kiharancsolták volna abból a közösségből, amelyhez eltéphetetlenül hozzánőtt, amely nélkül élni se tudna.

Azt mondák: a vér nem változik meg soha. S én, miközben a múzeum szobáit járjuk, s titokban nézegetem ennek a lelkes embernek és nagyszerű professzornak az arcát, egyre azon gondolkodom, hogy mégis kell valami megmagyarázhatatlan erőnek lenni, hatalmasabbnak, mint a biológiai törvények, mint egy ember örökölt testi-lelki konstitúciójának változhatatlansága; erőnek, amely úgy tud újjáteremteni valakit, ahogy az Isten gyúrta agyagból Ádámot, s lehelt bele lelket - a maga képére és hasonlatosságára.

EGY KIS TANÁRKISASSZONY ARCKÉPE

Okos, sovány, barna arcán szinte férfias keménység, mélyeket szív a fényűzően aranyos szópókájú, de rossz román cigaretta füstjéből. Már legalább két óra hosszája ülünk a kis lakás szobájában, az övében, amelynek falán székelőtárgyú képek, keskeny díványán székelyszóttos párnák beszélnek arról a ragaszkodásról, mely különben szavaiból is minduntalan kicsendül: a néppel való együttérzésről. Elnézem sovány, fűrge kis alakját, amelyet szóttos szoknya és hímzett vászoningváll takar: a székelő nők ünneplő gúnyája, a kis cselédeké és úri kisasszonyoké egyformán. Ezt a kendervászon hordja évek óta minden székelő nő, mert veszendőbe kezdett menni az ősi divat, s hogy megmentsék, a nép kedvét megtartsák hozzá, a városi kisasszonyok és családanyák vették magukra.

Ő is ilyen tudatosan öltözködik a falusi díszbe, amelynél különb modell a rafinált párisi tervezők kezéből se igen kerülne ki, hiszen egy nép ezeresztendős ízlése teremtette meg. Az előbb hosszasan magyarázta: mennyit segített ez a külsőség az úri rend és az egyszerű, harisnyás falusi székelő lelki összekovácsolásában, s mi része volt abban az egyetlen, igazi, mostani demokráciának kialakulásában, amely valóban szétonthatatlan egységgé kalapálta a mostoha idők üllőjén az egész székelységet. Lelkes néprajzi előadást tart, ismeri a székelőt, közben azon vitatkozunk, hogy vajon az én bessenyő fajtám különb-e, vagy az ő székelő törzse, harcosan villan tépetlen szemöldöke alatt okos, barna szeme. Nem hátrál, szívósan védi a maga igazát, a vitatkozásnál is keményebb harcokhoz szokott ember öntudatával és vívókedvével.

Tanárnő. Apja főszolgabíró volt a régi világban, az impériumváltozáskor nyugdíjba ment, mert nem kívánta esküvel szolgálni az új urakat. Ő már egy mostoha ország mostoha gyerekeként nőtt fel, s tanult román egyetemen. Nem volt könnyű dolga... Nyarankint a regátban gyakorolta az idegen nyelvet, mert meg kellett tanulnia s ő maga is akarta, nemcsak a muszájért, de azért is, hogy egyenlő fegyvere legyen amazokkal. Aztán komoly, nehéz vártára került. Nyolc esztendővel ezelőtt a székelőudvarhelyi - Erdélyben egyetlen - református leánytanítóképző tanára lett, ugyanabban az intézetben, ahonnét kiköltöztették a románok által elsorvasztott négyszázesztendősi Bethlen-kollégiumot.

- A capacitate-vizsgát is letettem - mondja büszkén -, maga nem is tudja, milyen súlyos dolog az. Ezt az egzáment találták ki a magyaroknak hivatalból, katedráról - mindenünne való kiüldözésére. Nem volt elég semmiféle diploma az állások betöltéséhez, kinevezni csak azt lehetett, aki a capacitatet letette, s arra bizony kevés magyar vállalkozott. Hitvány dolog volt, hiszen bevezetésével semmivé tették az ember tanulmányait, negligálták oklevelét, s újra leültették vizsgázni, nemcsak szaktárgyakból. Volt olyan magyar, aki a capacitatén azért bukott el, mert nem ismert egy román tájszót...

Arca kipirul az emlékezésben, aztán arról beszél, hogy micsoda kemény nyolc esztendő volt az, amit az ezer szemmel ellenőrzött tanári katedrán töltött a tanítóképzőben. Csakugyan: hősi vállalkozás volt az elmúlt világban magyar pedagógusnak lenni. Egy szóért, egy véletlen elejtett mondatért hercehurca, besúgás, bírósági eljárás járt ki, ha pedig valaki lelkiismeretesen akart tanítani, annak egyszerre tanárnak és tudósnek kellett lennie. Ez a kis fekete leány például maga írta meg azt az elméleti pedagógiai könyvet, meg filozófiát, amelyet növendékeinek oktatott.

Mindjárt le is emeli a könyvespolcra a két vaskos fascikulust - dokumentumait a magyar kisebbségi nevelés iszonyú nehézségeinek. Könyvet nem volt szabad kiadni, különben az se igen akadt, aki írt volna, magyar iskolákba román könyvet senki se akart bevinni, s aki tanulni akart, maga készített a tanár előadásából jegyzeteket. Ezek az össze-vissza szaggatott, sárguló

írású füzetek ki tudja, hány kézben fordultak meg, s hányan másolták otthon, a tanulási időn túl, hogy könyvhöz jussanak.

S mindezt a verejtékes küzködésért milyen gyengén fizettek! Ez a leány nyolcesztendei tanárkodás után, ahogy hirtelen kiszámítja, a mi pénzünk szerint mindössze száztíz pengőt kapott, ellenértékeképp a keservesen megszerzett diplomának s a még keservesebb, ezernyi akadály, nehézség közben folytatott tanításnak.

Nyolc esztendő alatt nem tudta elérni, hogy rendes tanárrá kinevezzék. Ez is külön tortúrája volt a bukaresti kormányzásnak, mert kisebbségi pedagógusokat nem igen vettek státusba. Hadd kínlódjanak, gondolták, hátha belefáradnak, elunják és abbahagyják. Tévedtek. Még az ilyen filigrán gyenge teremtetések is bizony kitartottak, hősiesen és keményen. Csak most nő meg bennük az aggodalom, most tör ki rajtuk a szorongás és a félelem, hogy: mi lesz velük.

- Miránk, akik román egyetemen végeztünk, azt mondták a tanulni Pestre ment kollégák, hogy a könnyebb részt választottuk, - mondja haragosan. - Azt fogták ránk, hogy féltünk a magyarországi egyetemek magasabb nivójától, nagyobb követelményektől, pedig ez nem igaz. Százszor nehezebb dolgunk volt nekünk az ellenséges professzorokkal és az ellenséges kollégákkal. Mi azt se tudjuk, érvényesnek fogadják-e el majd az oly keservesen megszerzett diplománkat, s ha elfogadják, mi lesz velünk. Nekem például nyolcesztendős szolgálatom van, de csak helyettes tanár vagyok. Mondja, kineveznek majd bennünket? Vagy elküldenek?

- Ugyan hová gondol! - korholom. - Dehogy bocsátják el magukat.

De azért magam sem tudom, hogy adnak elégtételt nekik, mindnyájuknak, akik nemcsak véglegesítést és emberi fizetést érdemelnének, de egytől-egyig hősi kitüntetést is, olyat, amelyet a legnehezebb poszton derekul megállott katonának adnak, aki önfeláldozásával megmentett tízezreket. Mert ezek a magyar pedagógusok azt cselekedték. Lélekmentők voltak a nagy halászatban, amikor szinte minden tanítványukat fenyegette az elcsábulás veszedelme, példamutatók, amikor annyian megszédültek, összeroppantak és elcsüggedtek, nekik nem szabad volt kiejteni egy szót úgy, hogy hit nélkül való legyen, nekik akkor is a megváltást és felszabadulást kellett hirdetniük, akkor is a biztató jövőről kellett beszélniük, amikor belülről tán kétségek marták őket, s kietlennek látták, reménytelennek a holnapot.

Száz tíz pengő: ez volt a jutalmuk, s még azt is egylejesekben fizették. Kosárral mentek a pénzükért elsején, s az ércpénzek papírosgöngyölegében nem egyszer találtak rossz nadrág-gombot is, habár az állampénztárban csomagolták számukra...

A bizonytalanság és csüggedés érzésén hamarosan felülkerekedik benne a hit. Már arról beszél, hogy mit akar tenni ezután, hogy fogja majd az elmúlt nyolc esztendő alatt szerzett tapasztalatait hasznosítani, mert mondja - nagy tanulságokat hozott itt minden és minden nap.

- Ezt a mi iskolánkat nem szabad megszüntetni, - mondja lelkesen. - Ha a kollégiumot újjászervezik is, nekünk itt helyünk van, s hajlékot kell számunkra találni. Nem szabad, hogy megtörjék a nevelés folytonossága és semmibe vesszen mindaz, amit mi építettünk.

Tervezgeti, hogy is lesz majd ezután. Biztosan tanfolyamot szerveznek a volt magyar kisebbségi tanárok számára, hiszen azoknak sok mindent újra kell tanulniuk. Ideát más a nevelési szisztéma, mint Romániában volt, mások az előírások, a tanítási rend, minden.

- Ojjé, - legyint - ezt már szívesen csináljuk.

S nevet.

- Könnyebb lesz, mint a capacitate!

Visszateszi a polcra a szükségben írt filozófiát és pedagógiát, de szemével megsimogatta a gyűrött lapokat. Életének nyolc ifjú esztendeje van rajtuk, s a betűkben lélek lobog. Ki kéne állítani ezt a könyvet, s mind, ami ugyanígy került ki, ki tudja, hány erdélyi magyar tanár és tanárnő pennája alól, otthon, minálunk, hogy lássuk: mennyire szerették népüket s mennyi apostoli elszánással vállalták a lélekmentés nagy misszióját Isten napszámban olyan sokan.

TUSNÁD S A CIKLON NYOMAI

Van már egy hónapja, hogy Tusnád felett, a meredek hegyoldalban ott csatangoltunk egy szinte tövestül kinyútt fenyőerdő helyén. A deréknyi vastag vén törzsek kettéropanva, vagy a föld színe felett eltörve heverték előttünk egymás hegyén-hátán, a fiatalabb fákat pedig mintha gigász marka gyökerestül húzta volna ki a sziklás földből. Ezer holdon, vagy még annál is többön látszott az irtásnak ez a barbár képe: átnyúlt az országút túlsó oldalára is a völgyön és folytatódott a szomszédos csúcson.

A gallyakat a falusiak régen levagdosták, elhordták, csak az árbócos szép törzsek barnultak lábunk előtt, s megfeketült tűlevelek terítették vastagon a kopasz követ.

- Ciklon járt itt tavaly - magyarázta az a szíjas ábrázatú pásztor, aki száz vagy százötven lompos-gyapjas birkájával és haragos nézésű nagy fehér kutájával a tisztáson tanyázott, de barátságából elkísért bennünket. - Ciklon volt, az gyalázta meg az erdőt ilyen csúnyán...

Szótlanul bámultuk sokáig a pusztulásnak ezt a komor, irgalmatlanul tökéletes képét. Néztük az erejük teljében gyufaszálként elroppantott fákat, a csonkán meredő törzseket, amelyek úgy álltak a kopár sziklák közt, mint megannyi síri kopjafa. Felettünk sebesen kergették egymást az égen a fellegek, s a Szent Anna-tó felől, a rengetegből az őszi vihar előjelében mintha a magyarság sorsának szélzúgása jött volna felénk...

De mégis volt ezen a tájon valami vigasztaló. Az erdei gyom közt hetykén és haragoszölden itt is, ott is felnyúltak már a magról kelt kis fenyőcsemeték: új erdő készült nőni a régi helyén s a lepusztult rengeteg régi fái is jók lesznek arra, hogy ha elkorhadnak, szétmállott rostjaik megtermékenyítsék a mostoha, köves földet. Az erdő halála csak messziről vigasztalan, de közről a termékenység és az új, erősebb élet ígérete van benne... Hányszor eszembe jutott ez után a viharra készülő nap után ez a kép s ez a vigasztaló gondolat, mikor a panaszok, keserőségek sok-sok bánata, családok tragédiája úgy zuhantak rám, mint egy gátját szakított sötét áradat, ugyanazzal az alaphanggal Erdély városai és falvai közt, Kolozsvártól Zágonig, Marosvásárhelytől Sepsiszentgyörgyig. A felszínen ezekben a panaszokban is csak a pusztulás, csak a reménytelenség szólt, de mélyükön mégis mindig elő-előbukkant ugyanaz a tanulság, mint a ciklontépte fenyves csonkjai között. S hányszor kellett azóta itthon is újra meg újra felidézni ezt a tusnádi délutánt, mikor azt hallottam itt is, ott is, bizalmas baráti körök összehajlott fejű beszélgetései, szenvedélyes vitái, országmentő kesergései közben, hogy: „Milyen nehéz lesz...”, aztán: „Csak rom maradt utánuk és romlás...”, s végül, mint egy visszatérő refrén: „Pusztaság és koldusság!...

Hajtogatom összegyűrt, elmosódott ceruzairású lapjait annak a vaskos jegyzetkönyvnek, amelyet Erdélyből hoztam magammal, s amelybe hevenyén beleróttam egy-egy mondatot valakinek a szavaiból, egy-egy emléket a majd háromezer kilométeres útról, emberekről, arcokról. Érdeemes néhányat közülük visszaidézni, s megmutatni mindenkinek. Különös emberek, különös arcok, különös lélek és egészen más világ néznek rám ezekből a jegyzetekből. Erdély... az a föld, ahol mélyebb visszhangja van a szónak, s ahol az ember, a mostoha

földdel, a sorssal, s olykor még az Istennel is víva, acéllá keményedik s úgy is él: hajlik, de nem törik.

Itt van mindjárt elsőnek a n-i pap. A bevonulás után találkoztam vele a főtéren a fenyőgallyakból rótt diadalkapu alatt. A poros nagy piacon akkor már csak két-három tank állott, azok is útra készen, s az acélszörnyetegeket apró csoportokban bámulták a kihúzott ingderekú, tüzös, széleskalapú románok. Mert itt, ebben a besztercenaszói városcában, túlnyomórészt ők laknak, s még azzal is büszkélkednek, hogy úgyszólván az egész román kultúra bölcsője itt ringott, egyik legnagyobb költőjük innen származott, s a város országos nagy politikusokat is adott a román népnek.

A pap kopott, fekete szalónkabátban, hajadonfőtt, nyugtalanul járkált ide-oda: látszott, hogy nem bír magával, az örömeivel, s hogy beszélni akar, mindegy, kivel, csak túlról jött légyen, magyarországi, szabad ember. A diadalkapu fölött ott lengett a román zászló is, s ennek a lobogónak az árnyékában fogtunk kezét. Nem is eresztett el azután. Velünk jött a takarékpénztár épületébe, ahol a rádió szerszámaikat tettük rendbe, ott sürgölődött körülöttünk a hosszúszakállú pápa és a sötétnézésű dászkal tekintetétől kísérve, s ömlött belőle a síró panasz. Egy kálvinista szórvány papja; néhány lélek tartozik csak hozzá, s a huszonkét esztendő az ő számára valóban egyetlen végeérhetetlen szenvedés volt itt, maroknyi népével a román özőnben. Börtönben ült nem egyszer, de ha kiszabadult, megint előről kezdte a nyugtalan agitációt, minden óvatosság, okosság nélkül. Szenbeszállott mindenkivel, közigazgatással, csendőrséggel, a román egyházzal, magányosokkal; egyetlen harc volt az élete, szélmalomharc, pusztá kézzel a minden hatalmat markában tartó impériummal. Ő: a régi magyar. Vállalta az ütések, a meghurcoltatást, a szegénységet, hiszen jövedelme alig volt több egy gyári munkásénál, s mártíriumával mégis legfeljebb annyit tudott elérni, hogy - bár példa volt a többi magyar előtt - idegileg tönkrement, fizikuma felmorzsolódott, s a mindennapi száraz kenyérnél többje nem volt. De az ellen már semmit se adott tenni, hogy híveiből névelemzéssel románokat ne csináljanak. A huszonkét esztendő ciklonban kettétört az élete, ahogy ott a tusnádi hegyszőlőben a fenyőké.

Most is csak lobogni tudott, bibliai átkok szakadtak ki belőle, arca kipirult, keze reszketett, ahogy beszélt, s mikor már mindent elmondott, elrohant tőlünk, le a piacra. Ott a poros akácok alatt egy katonatisztet ragadott meg, úgy tapogatta végig karján a zubbonyt, mint a kételkedő Tamás a Megváltó sebeit, s aztán annak kezdett panaszkodni. Szinte a szavakat is hallottam messziről...

Marosvásárhelyen, az egyik kis vendéglő sarkában, hosszú asztal mellett ültünk vagy tízen. Az én szomszédom egy cipész volt, mellette a régi - ferencjózsefi - világ egy nyugalmazott szolgabírája ült, valaha birtokos, királyi kamarás. Aztán össze-vissza, minden rendszer nélkül: egy Bukarestben tanult fiatal orvos, egy textilbolt üzletvezetője, az egyik szomszéd falu tekintélyes, fehér harisnyát és zekét viselő székely gazdája. Az erdélyi életről folyt a szó, a múltból, s a jövőről természetesen. Megfontolt, csendes diskurzus volt ez, amelyben ugyanúgy részt vett a suszter, mint a királyi kamarás, s a falusi gazda éppen úgy, mint az orvos, vagy a kollégiumi tanár. Nem volt különbség a figyelemben sem, ahogy egyik a másikat meghallgatta, a bátorságban se, ahogy az üzletvezető, vagy a földdel bajoskodó egyszerű ember véleményét elmondta. Az idegennek az volt az érzése: egy család ez, vagy mindnyájan régi ismerősök, pedig a falusi gazda és a textilboltos akkor látták először életükben a többieket.

Később értettem csak meg, hogy ennél a vendéglői asztalnál találkoztam először szemtől-szembe az osztálytalan erdélyi magyarsággal. Akkor magyarázták meg nekem, hogy ez a huszonkét esztendő úgy egyformára csiszolt minden magyar arcot, ahogy a víz lemossa lassú, de könyörtelen munkával a kő szegleteit. Az idegen impérium szemében mindannyian ugyan-

azt a jelzőt viselték, politikai és gazdasági szupremáciása valamennyiükre egyformán nehezedett, de nem volt különbség az üldöztetésben. Aki régen a gazdagok közé számított, ennyi idő alatt bizonyosan tönkrement, aki úr volt, az megtanulta: mit jelent kisebbségnek lenni, s kényre-kegyre kiszolgáltatva regáti csendőrőrmestereknek, műveletlen írnokoknak. A társadalmi válaszfalak egyre jobban leomlottak, elvékonyodtak, s lassacskán el is tűntek, hogy a közös nyomorúságban, közös álmokban, közös vágyakban minden magyar összetalálkozzék.

A parasztnak az úr iránt érzett bizalmatlansága itt nincs sehol, - ha az úr magyarul beszél. S az úr nem érzi finnyásan különben magát a rögtűró napszámosnál, ha közös ügyről van szó, ha: a magyarságról van szó. Minálunk, ha a falusi gyerek elkerül otthonról s szüleinek emberfeletti erőfeszítéséből az iskolában megismeri az úgynevezett úri élet különbségét, úgy kinő a zsuptetejű kis házak közül, úgy kimagaslik az egyszerű családból, amelynek minden tudománya a föld és a jószág körül forog, hogy egy idő múlva szégyell már lenézni rájuk. Az a nemzedék, amely elszakad a szó fizikai értelmében a földtől, elveszíti vele a lelki közösséget is, s el mindazokkal, akiknek könnye és verejtéke örökké a barázdára hull. Erdélyben ez nincs is.

Egy udvarhelyszéki faluban időztünk félnapot, s déltájt a templom előtt ácsorogtunk. Néztük a cinterem rámos, bástyás falait, a fa-harangtornyot, amelyet vasszegek nélkül mesterkedtek össze az ácsok valamikor a múlt század elején s éppen ezt az ügyességet beszélte el nekünk egy öreg székely, mikor a főutcán, vállára vetett szénahányó villával felénk ballagott egy fiatalember.

- Te es hazajövel, Márton? - fordult hozzá az öreg.

- Haza - bólintott jókedvűen a legény s kalapját megemelve, halkán füttyörészve ment tovább.

Az öreg hozzánk hajolt s félig suttogva magyarázta, hogy a fiatalember, aki bizonyosan szénagyűjteni járt a havasban, tanár. De minden nyáron itthon tölti a vakációt, takarni jár az életet, csutakolja a lovat, szénát kaszál, gyűjt, éppen úgy dolgozik, akár az apja, vagy az öccse. Vasárnap meg náluk szoktak összegyűlni az emberek, s azokat okosítja, mindenféle könyvekből. A barátai is ideszoktak már, télen néha ketten-hárman is eljövöttek, felváltva, s addig beszéltek a gazdáknak, míg tejszövetkezetet nem alakítottak.

Ez a fiatal tanár nem egyedül jutott ilyen gondolatra, s nemcsak magányos a lelkesedésben, a fajtájáért való buzgólkodásban. Ezt csinálta majdnem minden falujából elszakadt székely fiatal, s a városi értelmiség új generációja is. Az impériumváltozáskor alig volt Erdélyben néhány paraszt-szövetkezet, 1938-ban pedig egy hozzávetőleges statisztika szerint, háromszáznál több hitelszövetkezet, száz tejszövetkezet, s vagy negyven egyéb hasonló alakulat működött már, hatalmas taglétszámmal és legtöbbje komoly vagyonnal is.

Ez mind: az új világ. A régit elpusztította a ciklon, megölte a más levegő, képviselői behúzódtak a romladozó falú kúriákba, félreállottak s átengedték helyüket annak a fiatalságnak, amely akklimatizálódott a szenvedésekhez, s a kiválasztódás irgalmatlan törvénye szerint életrevalónak bizonyult.

Isten tudja, ha őszinte akar lenni az ember, még sajnálni se tudja azt a másik világot. Ami jó volt belőle, az megtermékenyítette a talajt ennek az újnak, ami pedig haszontalan, azért úgy sem kár!

A KORONDI CSEREPESEK

A kátyús országúton fedeles szekérrel találkozol. A rúd mellett két ügyes kis mokány ló, hosszúsörényű, lomposzörű, de szikár, inas, szárazcsüdű, fáradalmat nem ismer, s hűségesen vonja napszámra is a kocsit. Az ekhó alatt lovashoz hasonlóan szikkadt, inas, horpadtképű ember; kucorog a szénahalmon, fehér harisnyában, zekében, taslaszélű kalapban, vagy báránybőr süvegben, s egykedvűen nézi a világot. A lovacsák kocognak, az ember pedig elgondolkodik, mert pipaszó mellől jól esik forgatni az elmét. S a szekeres ért is hozzá. Székely, akiről irigyen azt szokták mondani: két esze van, s ha már egyikkel nem boldogul valami fogós dologban, a másikat is előveszi. A tájékozatlan vándor, aki az ekhós szekérrel találkozik, azt hiszi, hogy a híres borvizes székellyel akadt össze, aki mázatlan cserépkorsókban szállítja ezt a hol petróleum-, hol szódavíz-ízű furcsa kincsét az erdélyi hegyeknek.

Pedig mindössze annyi az igaz, hogy a fedeles szekérben korsók vannak, borvíz azonban nincsen bennük. S a szekeres ember: korondi cserepes, aki Isten tudja, milyen messze tájra készül, tán átál a Hargitán, vagy le Sepsiszentgyörgyre. Mert a korondi cserepes mindenütt jelenvaló. Míg tisztességes világ volt, valaha, Moldovában, Havasalföldén éppen úgy összeakadhattál vele, mint Marosvásárhelyen a piacon, vagy Székelyudvarhelyen, de találhattad Bukarestben is, mert messziséget nem ismert. Az utolsó huszonkét esztendő alatt a korondi cserepes missziót teljesített, kulturális missziót, mert ő ismertette meg a regáti románt ezzel a fogalommal, hogy: tányér. Elképesztően kis pénzért, - pár lejért már adtak egy ősi székely ízléssel formált és pingált tányért, tálat, vagy bokályt, megvehette azt a legföldhözragadtabb moldovai napszámos is, s bojárnak érezhette magát, ha belőle evett, nem a közös fazékból.

Hogy mióta a fazekasok hazája Korond, senki se tudná megmondani, tény azonban, hogy ebben a faluban mindenki ért egy kicsit ehhez a mesterséghez. Évszázadok óta forognak a kis műhelyekben a lábbal hajtott korongok, s alakul rajtuk a porcelánföldnél is szinte finomabb agyagból a korsó, tál és a különleges székely edény, a virágokkal, madarakkal megírott, vékonynyakú kanta, a bokály. Semmi praktikus rendeltetése nincsen, legfeljebb virágvázának használhatja, aki akarja, egyébként csak dísz, de minden székely házban ott találd felakasztva az edényesre, vagy odaállítva a ládára. Különlegesen szép motívumok vannak rajta, többszáz esztendősek, formájuk apáról fiúra szállott, színeik királyian egyszerűek, nincs bennük semmi rikító, de harmónia beszél minden vonalról, viráglevélről vagy bimbóról.

Kék madarak álldogálnak az indás leveleken, feljük piros és mélyzöld virágok hajlanak, aljukon pedig görögös szalamander-dísz beszél arról, hogy valaha, iszonyú messzi századokkal ezelőtt, a Gyulák földjén bizánci hercegisasszonyok, s Hellasból való papok is terjesztettek kultúrát.

Szinte hihetetlen, de így van, s az igazság kedvéért el kell mondani, hogy a román impérium huszonkét esztendeje alatt a korondi fazekasipar, annak ellenére, hogy székely és magyar maradt, nem sorvadt el. Igaz, némely dolgokban meg kellett alkudni, s voltak edények, amelyekre a román nemzeti színeket kellett rápingálni a régi piros, fehér és zöld motívumok helyett, ezek a produktumok azonban nem maradtak Erdélyben, hanem az utolsó darabig átkerültek a Regátba. A székely ugyanis nem vett meg egyetlen cserepet se, amiről hiányzott a régi íz, a megszokott szín.

A kis műhelyek a Székelyföldnek dolgoztak, az öreg mesterek, ha csináltak is „vásári árut”, szégyenkezve tették, s nem sűrűn, ők továbbra is megmaradtak az itthoniak cserepesének. Nőtt azonban a régi fazekasok mellett egy nagyüzem is, - igazán annak kell nevezni - a falu szélén, a patak túlsó partján. A Bertalan Áronéké.

Azt mondják a régiek, - lehet, hogy egy kis irigység beszél belőlük - Áron mester nem is volt igazi fazekas valaha, hanem inkább fuvarosa a cserepeseknek, amolyan szenzál-féle, aki a Regátba szállította s Erdély városaiba meg falvaiba a kész bokályokat, korsókat, tányérokat és tálakat. A mesterségre csak később kapott rá, de akkor aztán nagyban kezdte üzni.

Most már telepe van, két vagy három épület is, egyiknek a pincéjében dinamó, a patakon turbina, az egész üzemben villanyvilágítás, s még a korongokat is az áram hajtja. Meg kell mondani, hogy az egész család ott dolgozik a „gyárban”, de foglalkoztatnak ők egész sereg munkást is, segédek, akiket a műhelyek már nem tudtak felvenni. Hatalmas égetőkemencék, szárítóhelyiségek, külön festőpavilon és óriási raktár tartozik az üzemhez. Lángszínűre égetett tálak, mélybarna csicseskorsók, s az ősi szép bokályok ott sorakoznak sűrű glédában ezen a raktárpadláson, de persze akad itt másfajta áru is.

S ezt már nem túlságosan nagy örömmel szemléli a hozzáértő. Fantasztikus formájú vázák, egyik-másik mintha az „aranykezű” vén Badár Balázs bácsi koronás vázáira emlékeztetne, aztán hamutartók, dísztálak, különféle praktikákkal égetve.

- Ezt is keresték... - mondja a mester.

Igazán nem tett egyebet, minthogy kiszolgált a piacot, s azt adta a vevőnek, amit keresett. Inkább a városokban volt keletje az effajta portékának, a Regátból jött kistisztviselők, meg a perifériák egyszerű népe vásárolták a vázákat, tálakat. Ha azonban valaki idejön, s itt válogat, a csendesszavú tulajdonos, a „gyáros úr”, vagy a felesége mégis inkább az igazi székely holmik fele kalauzolja, s azokat ajánlhatja neki.

A régi műhelyekben persze nem változott semmi. Az egyik híres öreg fazekas, - hetvenen is túl van már, - ugyanolyan eszközökkel dolgozik, mint az apja, aki szintén cserepes volt, s ugyanazokat a motívumokat is festi az edényeire. Sorra mutogatja a falra akasztott bokályokat - egyik-másik hatvan-hetven esztendő, aztán elének rakja a friss készítésűeket. A forma egy vonalnyit se változott, s a motívumok is ugyanolyan nemesek, harmonikus, finom színekkel, legfeljebb az a kéz, amelyik ma festi őket, más változatokban rakja fel, mint az elődök szokták.

Minden cserepesnek van valami titka. Egyik különösen szép mázat használ, másik az égetésben ismer praktikát, harmadik meg a virágok, indák és madarak írásában utólérhetetlen, s kezenyomát ezer közül is meg lehet ismerni.

Az udvarokon ott áll az anyag, bent a műhelyben a régimódi kemence mellett a festékörlő, az agyagkeverő, a kis festékes szilkék, a karcolásra való drótbélű ceruzák minden cserepes mesternél szinte ugyanabban a rendben sorakoznak, ugyanazzal a mozdulattal húzzák fel a kilyukasztott, korongra ragasztott agyag csomóból a karcsúnyakú edényt, mint öregapáik, vagy szépapáik. S mikor a kemencéből kiszedik a tüzes színekre égetett cserepeket, - ugyanazzal a készséggel viszik is a vevő elé: fakó szekéren, kócos kis mongol lovakkal a rúd mellett, s a szénacsomón ugyanúgy kuporog a fuvaros, mint amikor még úttalan utakon, mezei csapásokon jártak a sokadalmakra egy-egy híres vásárra, ahová szinte egy egész székely-szék népe összegyűlt, hogy fazekat, tálakat vásároljon a konyhára, s bokályt a gerendából összerótt, zsendelyes tetejű házak szobáinak díszítésére.

Az ősi mesterség semmit se változott, s ne is változzék ezután se, maradjon meg olyan egyszerűnek, s olyan szépnek, amilyennek eddig ismerte egy egész ország.

A MAROSVÁSÁRHELYI VÁRTEMLOM

Köveibe belemartak mélyen az Idő örvös kutyái, a századok, falai sebesen és csupaszan, naptól, esőtől, fagytól és hótól megfeketedve állnak a csapott tetejű dombon, ahonnét szinte az egész várost ügyelik ablakszemei. Egy darab história ez a vén templom, négyszögletű, omló bástyatornyával, amelynek boltíves szobái beroskadtak régen, csak az örökkévalóságnak épült öles külső falak tartanak össze rajta. A dohos homályban denevér tanyázik és a szél dudál keresztül a kövek deréknyi széles résein. A templom azonban karcsú, égreszökkenő tornyával: ép és fenséges. A keskeny, gót ablakokra rávág a késői nap fénye, az üveg szikrázik, akár a gyémánt, a romos falak biztosan nyúlnak a magasba.

Innen a vasalt ajtótól, ahová lépcsősoron kell felkapaszkodni, akár az oltárhoz, belátni a város nagy részét. A templomdombhoz közel ódon házak sorakoznak, kevés renddel, biztonságosan egymásnak dőlve. Íves tornácaikon emberek járnak, hócúsztató magas tetejük zöld a mohától. Ezek a házak is: a múlt. Százötven, kétszáz esztendő, ennyiről beszélnek a barokkos épületek.

És a múlt az a másik templom is, amelyet mintha csak azért építettek volna, hogy elnyomják, eljelentéktelenítsék vele ezt a régit. Ott áll a főtéren, kőhajításnyira ide. Kupolák, tornyocskák egész serege díszíti, ablak rajta temérdek, óriási helyet foglal el, s lám, e vén egyház mellett mégis milyen törpe, akart gazdagsága, előkelősége, új fényessége milyen szegényes e máladózó, avas kövek mellett. Bizánci katedrális... Egy-egy vonala az Aja Szófiára emlékeztet, s mégis van benne valami parvenü, valami balkániasan rikító.

Az elinalt huszonkét esztendő alatt épült, akik tervezték, azoknak semmi se lehetett drága, mégis nem nemes kövekből faragták, hanem betonból húzták falait, íveit se a mérnöki zsenialitás merészsége szökteti, hanem az acéltraverzek.

Farkasszemet néz egymással a két templom. Ez az öreg itt a dombon, s az a másik odalenn. Ez: az erdélyi történelemről beszél. Zivataros századokról, vérről, tűzvészről, pusztulásról, megpróbáltatásokról. A másik: csak húsz esztendőről. A vén kövek látták az erdélyi fejedelmeket. Kongó pádimentumán járt a feketeképű, zord Bethlen Gábor, hűvös csendjében imádkozott Rákóczi György... Micsoda távlatok, mennyi emlék.

A cifra bizánci épület hiába akarja magához vonzani a tekintetet, a szem mégis efelé a kopott másik felé fordul. Pedig nem is egységes már. Ha bemegy az ajtón, két különböző stílus vonalai és formái tárulnak elé. A hajó nagy része barokk. Hogy miért? Kérdezheted ezt mindenütt, széles e hazában akárhol, ahol csak ilyen felemás templomot látsz. Minden Istenháza köveiben benne van egész történelmünk; zsúfoltsága, változatossága, vihara, nyugtalan-sága és befejezetlensége mindennek, amihez csak kezdtünk. Románstílusú katedrális akartak emelni az ősök? A záró követ még be se illesztették, mikor ránk zúdult Dzsingisz khán népe és földig ontotta, vagy úgy megrombolta, hogy csak egy-egy fal maradt belőle épen. Ha aztán ráértünk a kardot letenni kezünkbe, s megint a vésőhöz, faragó baltához nyúltunk, - már régen kiment divatból az a stílus, s másképp fejeztük be, amit elkezdünk

Így volt ez a marosvásárhelyi vártemplommal is. Gótnak építették, aztán jött egy tűzvész és elhamvasztotta. A kancellár Teleki gavallériája újíttotta meg poraiból a szentegyházat, ahogy a fehér, meszelt falba illesztett fekete márványtábla latin írása mondja. Aztán megint jött új incendium, új veszedelem, - s akkor már a barokk volt a szép. Csak a hajdani szentély maradt meg gótnak, magasra nyúló ablakaival, s a merész, vékony, karcsú torony. A hajó többi része, mondom, barokk, s Isten tudja, mégis nemesen simul az idegen formához.

Nincsen köpádimentuma. Keményfapadlatából száll az avas por illata, s valami kedves, meghitt, otthonos hangulatot áraszt. A faragott padok most üresek. Ülésük fényesre kopott, támlájukon becsukott zsoltárok hevernek. Az orgona néma, de mégis zsong az egész templom, halk és finom nesz muzsikál csendjében, akárha forrón elmondott imádságok visszaverődő visszhangja lenne.

A templom udvarán, a cinteremben, ahová valaha tán temetkeztek, de ma már nyoma sincs sírkőnek, kopjafának, a kerített kőfal békességében az egyházfi napszámosai fát fűrészelnék. Öreg fákról pereg a sárga levél, vénasszony szöszmötöl egy nyitott ajtóban. A templomhoz földszintes épület támaszkodik. Az is időtlen réginek látszik, s úgy tapad a szent falakhoz, akár a fagyöngy a cserefa törzséhez.

Egy fiúcska óriási rozsdás kulcsot hoz elé, a zár csikorogva fordul, s elindulunk fel, a toronyba, a harangokhoz.

Fenn hűvös, nyers őszi szél jár. Füttyülve vágat keresztül az üres ablakréseken, - ez hajtja a sebesen szálló szürke fellegetek is az égen. Innen már csakugyan látjuk az egész várost, a Maros ezüst csíkját, a termékeny lapályt, a falvakat közel, s messzi a hősipkás nagy hegyeket. Milyen kicsi ebből a magasságból a román katedrális, hogy lelapul a nagy tér földjére, mintha csak érezné idegenségét, jövevényi mivoltát. S milyen tágas, milyen ösmerős köröskörül az örök-egy föld: a Maros síkja.

Kik jártak itt... A Gyulák népe, kócos, ürge kis mongol lovain, a nyakas, pogány Ajtony, a nyugtalan besenyő hadak, a fejedelmek, a török, s most legutoljára... - de hol van ezeknek a nyoma? Ahol a Gyulák és Ajtony úrék csorgatták vérüket, ott dúsabban nő a fű, s a fejedelmek emlékét őrzi ennek a templomnak minden köve. Csak az idegen, az ellenség nem tudott nyomot hagyni. Se a török, se a másik. Mert ugyan meddig bírja az idő dühös ostromát az a templom odalent, amelynek nem volt egy igazi híve, egy ebből a földből szakadott papja? Gazdátlan falait szétfeszíti a csend, a siket, s munkáját majd beteljesíti rajta az irgalmas enyészet.

Fejünk felett zengőn és tisztán kondul a harang. Az óra ütője veri. De az örökkévalóságot csak azok számára szabdalja szét, akik odalenn élnek és végzik emberi határu míveskedésüket. Ez a torony, s a torony harangjai a maguk életében nem ismerik az Időt.

-&-